

TRANS-ATLANTYK
Copyright © 1953, Rita Gombrowicz
All rights reserved

Перекладено за виданням:

Witold Gombrowicz. Trans-Atlantyk. – Wydawnictwo Literackie, Kraków, 1993. – 139 s.

Вітольд Гомбрович

Г64 Транс-Атлантик [Текст] : роман / Вітольд Гомбрович; пер. з пол.: Андрій Бондар. – Львів : Видавництво Старого Лева, 2015. – 160 с.

ISBN 978-617-679-205-5

«Транс-Атлантик» – це єдиний твір Гомбровича, всі події якого розгортаються не в Польщі. А проте саме зв'язок з Вітчизною залишається осердям, в яке автор спрямовує вістря свого гротескного письма. Історія, розказана від першої особи, піддає випробуванню ідеї святощів, традиції й самототожності, через що ця книжка свого часу спровокувала гостру критику автора з боку співвітчизників. Втім, як і всяка добра метафора, ця оповідь може сказати більше, ніж те, що лежить на поверхні. Та передовсім «Транс-Атлантик» – це художній експеримент, який припадає до смаку поціновувачам стилістичної вправності.

Текст повісті доповнено авторськими передмовами, які допоможуть читачеві краще зрозуміти задум автора.

УДК 821.162.1-3
ББК 84 (4ПОЛ)

Книжку видано за фінансової підтримки Інституту Книжки

Вітольд Гомбрович © текст, 1953
Андрій Бондар © переклад, 2015
Назар Гайдучик © дизайн обкладинки, 2015
Видавництво Старого Лева © українське видання, 2015

ISBN 978-617-679-205-5 (укр.)
ISBN 83-08-02524-2 (пол.)

Усі права застережено

ПЕРЕДМОВА ДО «ТРАНС-АТЛАНТИКА» (1957)

Здається, я вже можу не боятись обуреного реву: перше зіткнення «Транс-Атлантика» з читачем відбулося кілька років тому, на еміграції, і вже залишилось позаду. Тож тепер настав час відвести від цього твору іншу небезпеку, а саме – занадто вузьке та поверхове прочитання.

Нині, напередодні його виходу на батьківщині, я мушу вимагати глибшого і всебічного прочитання тексту. Мушу, оскільки цей твір певною мірою стосується народу, а наше мислення ні на еміграції, ні на батьківщині ще не є в цьому плані достатньо вільним – воно досі судомне і навіть манірне... Ми просто не вміємо читати книжки на цю тему. Занадто сильний у нас досі цей польський комплекс і ми занадто обтяжені традицією. Огні (до їхнього числа належав я) замалим не бояться слова «батьківщина», немовби воно повертає їх у розвитку на 30 років назад. Натомість інших воно ставить на колії чинних у нашій літературі шаблонів. Чи я перебільшую? Але пошта приносить мені різноманітні голоси з батьківщини про «Транс-Атлантик», і я довідуюся, що це «памфлет на побожно-патріотичну фразеологію» чи «сатира на довоєнну Польщу»... Знайшлася навіть особа, що визначила його як... памфлет на санацію. У цьому масштабі найвища оцінка, на яку я міг претендувати, це та, що вбачає у творі «національний рахунок сумління», а також «критику наших національних вад».

Але навіщо мені якісь битви з довоєнною Польщею чи з віджилим стилем застарілого патріотизму, якщо переді мною стоять інші й більш універсальні проблеми? Невже я гаяв би час на цей трухлявий дріб'язок? Я належу до амбітних стрільців, які коли вже хиблять, то тільки по великій причині.

Я не заперечую: «Транс-Атлантик» є, серед іншого, сатирою. І є також, серед іншого, навіть досить інтенсивним порахунком... ні, не з якоюсь конкретною Польщею, а з такою Польщею, яку створили умови її історичного буття та її місця у світі (тобто зі **слабкою** Польщею). І я погоджуюся, що це піратський корабель, який провозить контрабандою чимало динаміту, щоб висадити в повітря наші колишні національні почуття. Ба навіть приховує у своїх нутрощах один чіткий постулат щодо цих почуттів: подолати польськість. Послабити нашу відданість Польщі! Хоч трохи відірватись! Підвестися з колін! Виявити, узаконити цей другий полюс почування, який наказує особистості рятуватися від народу, як і від будь-якого колективного насильства. Здобути — і це найважливіше — свободу від польської форми, залишаючись поляком, бути все ж таки ширшим і вищим за поляка! Ось вона — ідейна контрабанда «Транс-Атлантика». Отже, тут могло би йтися про гокорінну ревізію нашого ставлення до народу — настільки глибоку, що вона могла б цілковито переінакшити наше самовідчуття і визволити енергію, і це б, можливо, врешті-решт стало у пригоді самому народові. Ревізію, до речі, універсального характеру — оскільки те саме я запропонував би представникам інших народів, бо проблема полягає не у ставленні поляка до Польщі, а людини до народу. І, врешті, якнайтісніше поєднується з усією сучасною проблематикою, оскільки я (як завжди) прагну наснаження, збагачення індивідуального життя, підвищення його опірності знітючому переважанню маси. В такій ідейній тональності й написано «Транс-Атлантик».

Я неодноразово аналізував цю ідею в своєму щоденнику, друкованому в паризькій «Культурі». Тепер він публікується книжкою в Парижі. До цього тому не ввійшов фрагмент із «Культури» від березня 1957 року, який також є коментарем до моєї єресі.

Однак чи викладена щойно думка є темою твору? Чи мистецтво взагалі є творчістю на тему? Ці питання, вочевидь, актуальні, оскільки ще не в усьому вітчизняна критика звільнилася від соціалістичної манії вимагати «мистецтва на тему». Ні, «Транс-Атлантик» не має жодної теми, крім історії, яку він розповідає. Це всього лиш розповідь і не що інше як певний описаний світ, що остільки може бути вартим чогось, оскільки виявиться потішним, колоритним, новаторським і збудливим — а відтак чимось блискучим, мерехтливим, з мінливою грою безлічі значень. «Транс-Атлантик» є потроху всім, чого бажаєте: сатирою, критикою, трактатом, грою, абсурдом, драмою, — але не є чимось одним, тому що є самим мною, моєю «вібрацією», моїм приземленням, моїм існуванням.

Чи це про Польщу? Але ж я ніколи не написав жодного слова про щось інше, крім самого себе, — я не почувуюся вповноваженим на таке. 1939 року я опинився в Буенос-Айресі, викинутий з Польщі й свого попереднього життя, в надзвичайно небезпечній ситуації. Минуле збанкрутувало. Теперішнє — темне, як ніч. Майбутнє — з невиразними обрисами. Ні на що неможливо опертись. Під ударами повсюдного Становлення руйнується і тріскає Форма... Все старе — вже сама імпотенція, а нове й народжуване — насильство. Я на цьому бездоріжжі анархії, посеред скинутих богів, покладаюся лише на себе. Що ж ви хочете, щоб я відчував у таку мить? Знищити в собі минуле?... Віддатися майбутньому?... Так... але я вже нічому не хотів віддаватись усією своєю сутністю, жодній народжуваній формі — я хотів бути чимось вищим і багатшим за форму. Звідси походить **сміх** у «Транс-Атлантику». Більш-менш такою була моя пригода, з якої постав гротескний твір, розіп'ятий між минулим і майбутнім.

Для порядку слід додати, хоч, можливо, це й зайве: «Транс-Атлантик» — фантазія. Все вигадано у вельми вільному зв'язку з реальною Аргентиною і реальною польською діаспорою в Буенос-Айресі. Моє «дезертирство» також по-іншому явлене в реальності (нишпорок відсилаю до мого щоденника).

Відчуваю потребу повідомити Родині, моїм родичам і друзям про отакий собі початок моїх пригод, уже десятирічної давності, в аргентинській столиці. Я нікого на ці свої старі галушки, на ріпу, може, і сиру, не запрошую, бо в олив'яній мисці — Пісні, Вбогі і до того ж, вочевидь, і Срамотні, на олії Гріхів моїх, Сорому мого важкі ці круппи мої, Темні, з кашею чорною моєю, що їх і до рота краще не брати, бо хіба що на вічне прокляття, приниження моє, на безупинному шляху Життя мого і під цю тяжку, стрімку Гору мою.

Двадцять першого серпня 1939 року прибув я на кораблі «Хоробрий» до Буенос-Айреса. Плавба із Гдині до Буенос-Айреса надзвичайно приємна... така, що мені навіть не надто хотілося сходити на берег, бо впродовж двадцяти днів людина між небом і водою, від усього відлучена, в повітрі скупана, у хвилі розчине-на і вітром обвіяна. Зі мною Чеслав Страшевич, мій супутник, каюту ділив, бо нас обох як, прости Господи, літераторів ледь оперених, запросили в цю першу подорож нового корабля; крім нього, були сенатор Рембелінський, міністр Мазуркевич і чимало інших осіб, з якими я познайомився. А також двоє вродливих, струнких і моторних панянок, з якими я у вільний час баяндрасив і пустував, голівки їм морочив і отак, повторюю, між Небом і Водою, і знай уперед, спокійно...

Отже, коли до берега пристали, ми з паном Чеславом і сенатором Рембелінським рушили до міста, зовсім наосліп, немовби без броду, бо жоден з нас тут ніколи ногою не ступав. Гамір, пил і сірість

землі неприємно вразили після отої чистої, солоної молитви хвиль, яку ми на воді промовляли. Одначе перейшовши через площу Ретиро, на якій стоїть вежа, що її збудували англійці, ми опинилися на вулиці Флорида, а там розкішні крамниці, надзвичайна пишнота Краму, товарів і елегантної публіки цвіт, там Склади великі, і кондитерські. Там сенатор Рембелінський все на гаманці позирав, а я афішу, де слово «CARAVANAS» написано, побачив і кажу панові Чеславу в цей ясний, Гамірний день, коли ми отак собі ходили й ходили:

— А бачиш, пане Чеславе, оці «Caravanas»?

Але ми одразу мусили повертатися на корабель, де капітан Голів і Представників тутешньої Польської Громади приймав. Велика купа цих Голів і Представників зійшлась, а я одразу ж собі ворогів нажив, бо в стількох нових, невідомих обличчях, як у лісі заблукалий, в іменах і титулах губився, змішував людей, справи та речі, то горілку пив, то знову не пив і як навпомацки полем ходив. Так само і Його Високість міністр Косюбідзький Фелікс, наш посол у цій країні, присутністю своєю це Прийняття вшанував і, скляночку в руці тримаючи, стояв зо дві години, то того, то сього стоянням своїм найлюбізніше вшановуючи. У промов, розмов вирі, у ламп неживому блиску, я, мов у телескоп, на все це подивлявся і, всюди Чуже бачачи, Нове і Загадкове, якоюсь ницістю і сірістю вражений, до дому свого, Друзів і Товаришів звернувся.

Одначе мало з цього пожитку. Недобре якось було. Тому що там уже, пане, щось закручується, хоч і порожньо, як у полі вночі, там, за Лісом, за Стодолою — тривога і кара Божа і немовби щось затівається; але кожен думав, що, може, якось обійдеться і, мовляв, як із великої хмари невеличкий дощик, і що воно як із бабою, що качається, виє, стогне з великим Животом, Чорним і Немилосердним, що пнеться Сатану народити, а виявляється, що це її лише кольки мучили; тож і боятися нема чого. У ці останні дні перед початком війни я з паном Чеславом, сенатором Рембелінським і міністром

Мазуркевичем був на багатьох прийняттях, бо це і Його Високість посол Косюбідзький, і Консул, і якась Маркіза в готелі «Альвеар» і ще бозна-хто і що і де, і з якої причини, і з чим, до чого і навіщо; але коли ми виходили з тих прийнять, на вулицях нам у вуха ліз набридливий крик газет: «Polonia, Polonia». Вже тоді нам ставало щоразу важче, щоразу сумніше, і кожен хвоста підгинає, як прибитий ходить — так само Клопотами нафарширований, як і Ласощами. Аж раптом до каюти нашої (бо ми все ще на кораблі мешкали) забігає Чеслав: «Не сьогодні-завтра почнеться війна, нічого не вдієш! Щойно Капітан видав наказ завтра відпливати нашому кораблю, бо хоч ми до Польщі вже не дістанемось, то, мабуть, кудись до Англії, Шотландії берегів доберемось». Коли він це промовив, ми кинулись одне одному в обійми й одразу ж упали на коліна, помочі Божої благаючи та Господу Богу себе офіруючи. Й отак навколішках я й промовляю Чеславу:

— Тож пливіть, пливіть із Богом!

А Чеслав мені:

— Як же ж так, адже ти з нами пливеш!

А я до нього промовляю (навмисне не підводячись із колін):

— Тож пливіть і щоб щасливо вам доплисти.

Він каже:

— Що ж ти таке кажеш? То ти не попливеш?

Я відповідаю:

— Я би до Польщі поплив; а навіщо мені до Англії? Навіщо мені до Англії чи до Шотландії? Я тут залишусь.

Отак я йому мимохіть говорю (бо всієї правди я сказати не міг), а він знай дивиться на мене й дивиться. Потім озвався, але дуже спохмурнілий:

— Не хочеш з нами? Хочеш тут зостатись? Але ти до Посольства нашого піди, там зареєструйся, щоб тебе дезертиром або й кимось гіршим не оголосили. Підеш до Посольства, підеш?

Я відповів:

— Що ти таке собі вигидав, певно, що піду, адже я знаю свої обов'язки громадянина, ти вже за мене не турбуйся. Але краще нікому не кажи, може, я ще від свого наміру відмовлюсь і з вами попливу.

Лише тоді я з колін підвівся, бо найгірше минулось, а Чеслав мій славний, але спохмурнілий, і далі дарував мені щиру дружбу (хоча немовби якась таємниця між нами з'явилась).

Я чоловікові цьому, Землякові, правди всієї не хотів відкрити, а також іншим Землякам і Крайнам своїм... бо тоді б мене, мабуть, за неї живцем спалили, кіньми або кліщами розірвали і багнюкою закаляли. А притичина моя найбільша була в тому, що, на кораблі мешкаючи, я жодним чином крадькома його покинути не міг. Тому я якнайобережніше з усіма поводжусь, немовби в цьому розгарті-яші щоденному, в битті сердець, у запалі вигуків і приспівок, у тихих зітханнях страху та турботи теж за іншими покрикую або співаю, або бігаю, або зітхаю... але вже коли линви відв'язують, коли корабель, людьми розшарпаний, від людей-Земляків чорний, ось-ось уже відчалити має, відплисти, я з чоловіком, який за мною дві мої валізки ніс, східцями на суходіл спускаюсь і віддалятися починаю. Віддаляюсь, а нічого не знаю, що там, за спиною, в мене робиться. Жорствою висипаною алеєю віддаляюсь і вже далеченько відійшов. Лише коли вже добряче віддалився, став і назад подивився, а там корабель від берега відчалив і на воді стоїть — важкий і пузатий.

В цю мить хотів я на коліна впасти! Одначе зовсім не впав, а тільки тихцем собі Клясти-Проклинати сильно, але сам до себе, почав:

— Тож пливіть ви, пливіть, Земляки, до Народу свого! Пливіть ви до Народу вашого святого, либонь, Проклятого! Пливіть до Монстра того св. Темного, що віками здихає і здохнути не годен! Пливіть до Дивака вашого св., цілою Природою проклятого, що все родиться й родиться, а досі Ненароджений! Тож пливіть, пливіть, щоб

він вам ні Жити, ні Здохнути не дозволив, і завжди вас поміж Буттям і Небуттям тримав. Тож пливіть до Розтелепи вашої св., щоб вона вами далі Теліпала!

Корабель уже розвернувся і відпливав, а я ще оце сказав:

— Тож пливіть до Безумця, Шаленця вашого св., ах, либонь, Проклятого, щоб він вас скоком, шалом Мучив, Терзав, кров'ю вас заливав, Риком своїм ричав, вирикував, Мукою вас мучив, Дітей ваших, дружин, до Смерті, до Скону, сам конаючи в конанні своєму Шалу свого вас Бісив-Троюдив! З таким-от Прокляттям від корабля відвернувшись, я ввійшов у місто.

* * *

Мав я лишень 96 доларів, яких мені щонайбільше на два місяці щонайскромнішого життя вистачити могло, а тому поміркувати треба було, що і як влаштувати. Надумав я передусім до пана Чечишовського рушити, якого ще з давніх часів знав, бо матір його, овдовівши, під Кельце в Адася Кшивніцького родині оселилася, за дві милі від Кузенів моїх, Шимуських, куди я з братом моїм і братовою часом заїздив, переважно качок постріляти. Отже, цей Чечишовський, що тут уже кілька років мешкав, міг мені прислужитися порадою й поміччю. От із клунками я одразу до нього й поїхав, і так усе вдало склалося, що я вдома його застав. Мабуть, це найдивніша була людина з усіх, кого я в житті зустрічав, бо був він худорлявий, дрібненький від Блідниці, на яку страждав у дитинстві, дуже Блідий за всієї своєї ввічливості, люб'язності, як заєць полохливий, вухами стриже, вітер ловить, а іноді ні з того ні з сього Крикне і Затихне. Уздрівши мене, він крикнув:

— Які люди!

І обіймає, сісти запрошує, стільчика підсуває і, чим може прислужитися, запитує.

Істинну і тяжку та Блюзнірську причину того, що я залишився тут, пояснити йому я не міг, бо він, бувши Земляком, міг мене виказати. Тому я кажу йому, мовляв, так і сяк, побачивши, що я від батьківщини відрізаний, з великим Боєм і жалем вирішив тут залишитися замість того, щоби до Англії або Шотландії в мандри поплисти. А він відповідав мені однакою обережністю, мовляв, у прагненні до Матері нашої серце щире кожного Сина до неї, до неї птахом лине, але, каже він, Нічого Не Вдієш, я розумію Скорботу твою, але ж океану ти не перескочиш, тому я рішення твоє схвалюю або не схвалюю, і ти добре зробив, що тут zostався, хоча, може, і недобре. Говорить він таке і пальці свої заламує. Помітивши, що він так тії пальці гне-вигинає, я подумав: «Якщо ти тії пальці так вигинаєш, то, може, і я для тебе повигинаю», — і теж заходився пальці заламувати, а водночас кажу:

— Ти так вважаєш?

— Я не настільки навіжений, щоб у Нинішній Час щось вважати чи не вважати. Але якщо вже ти тут залишився, то йди мерщій до Посольства — або не йди, і там зареєструйся — або не реєструйся, бо якщо ти зареєструєшся або не зареєструєшся, то ти можеш наразитися на великі неприємності — або не наразитись.

— Ти так гадаєш?

— Гадаю — або й не гадаю. Роби те, що сам вважаєш за потрібне (тут він знову заламує пальці) — або не вважаєш за потрібне (і пальці заламує), бо ти сам головою відповідаєш за те (знову пальці заламує), щоб тебе щось Лихе не спіткало — або спіткало (і знову заламує).

Тоді вже я йому пальці вигинаю і кажу:

— Й отака твоя порада?

А він усе пальці заламує-вигинає, аж раптом як підскочить до мене:

— Чоловіче Нещасний, краще тобі Згинути, Зникнути і ані мурмур, а до них не ходити, бо вже як вони до тебе причепляться, то не відчепляться! Послухай моєї поради: тобі краще з чужими,

з іноземцями разом триматися, в іноземцях згинь, розчинись, і хай тебе Господь криє від Посольства та Земляків, бо Лихі й Недобрі вони, кара Господня, вони тебе знай гризтимуть і загризуть!

Тоді я питаю:

— Ти так вважаєш?

На що він вигукнув:

— Нехай тебе рука Господня криє, щоб ти Посольства й Земляків тут суших уникав, бо як уникатимеш їх, вони тебе гризтимуть і загризуть!

Він пальці заламує-вигинає, я теж вигинаю — і вже від того заламування мені в голові запаморочилось, але щось робити треба, бо капшук порожній, і тому я таке-от промовив:

— Не знаю, де б мені якесь заняття отримати, щоби бодай перші місяці протриматись... Де б тут щось знайти?

А він мене за плечі обійняв і каже:

— Не бійся, зараз ми собі порадимо, я тебе із Земляками познайомлю і вони тобі допоможуть — або не допоможуть! Тут наших заможних купців, промисловців, фінансистів не бракує, то я вже тебе з ними зведу, зведу — або не зведу.

І пальці вигинає.

Раду радимо.

— Отже, — промовляє він, — є тут троє компаньйонів, які мають Кооператив, а також Кінську й Псячу Справу Прибуткову відкрили, — то вони б тобі й допомогли — або не допомогли, і може, службовцем і помічником із платнею в 100 або 150 песо погодилися тебе взяти, бо вони — найшляхетніші, найчесніші — або не найчесніші люди, а Кооператив у них чи то Командитний, Акціонерний — або не Акціонерний, але заковика в тому, щоби з кожним із них окремо здибатись і окремо Віч-На-Віч поговорити, бо там віддавна чимало Яду, Чвар і так там уже вони одне одному остогидли, що один одному вони остогидлі і тільки б гидували один одним